

Amit akarunk és amit lehet

Michnik nevét sorozatunk első számából ismerik olvasóink: Kuronnal együtt a lengyel demokratikus ellenzék egyik kezdeményezője és vezéralakja.

Alábbi fejtegetése nyilvános előadás formájában hangzott el 1980. november 14-én Varsóban, az ellenzéki Szabadegyetem keretében. Az előadást kétezren hallgatták végig a teremben, s ugyanannyian szorongtak a termen kívül, ahova hangszórók közvetítették a szónok szavait.

Az alábbi szöveget, helyszíni magnófelvétel alapján és francia fordításban eredetileg a *L'Alternative* című párizsi folyóirat 8. száma közölte, megjegyezve, hogy azt a szerzőnek nem volt módja átnézni.

A magyar változat néhány jelentéktelen kihagyással a franciát követi. A jegyzeteket a Magyar Füzetek szerkesztősége fűzte hozzá.

Melyek a jelenlegi események történelmi gyökerei? Egyetlen eddigi elemzést sem tartok kielégítőnek. Úgy vélem, nagyon messzire kell visszamennünk az időben: egészen 1944-ig, amikor a németek és az oroszok közösen szorult lengyel nemzetre rákényszerítették azt az életformát, amelyben máig is élünk...

Mi történt Lengyelországban 1944-45-ben? Társadalmi forradalom zajlott-e le, amely az államhatalmat a munkások és parasztok kezébe adta, vagy pedig olyan politikai-gazdasági viszonyokat erőszakoltak ránk, amelyekkel sem

mint társadalom, sem mint nemzet nem tudtunk megbékélni, s amelyektől azóta is folyton szabadulni próbálunk? Ha abból indulunk ki, hogy mit hoztak magukkal tarsolyukban a kommunista párt, a hazafias front vezetői, s figyelmen kívül hagyjuk személyi indítékaikat — amit hamis tudatnak is nevezhetnénk — akkor a válasz az, hogy ezek az emberek Sztálin politikájának voltak kizárólagos végrehajtói lengyel földön. Akkor kellett először vizsgázniok hazafiasságból — és ez a vizsga azóta is tart...

A lengyel viszonyok megértésének további lényeges kérdése az, hogy miért vetették alá magukat honfitársaink úgyszólván ellenállás nélkül annak a folyamatnak, amit Kolakowski barátom szovjetetésnek nevez? Az utóbbi szó nem becsmérlő értelmű, hanem egyszerűen meg akarja határozni azt a társadalmi és gazdasági rendszert, amelyet országunkra erőltettek, s amelynek elve az, hogy minden ember az állam tulajdona, semmilyen kapcsolat nem létezhet a hatalom keretein kívül. Én szerintem a választ nem meríti ki a terrorra való hivatkozás: egymagában a terror nem magyaráz meg mindent. A ránk kényszerített perspektívák ferdeségeiről is szó van. A háború végén Lengyelországban minden irányzat egyetértett abban, hogy szükség van társadalmi reformokra a két háború közti időszak kritikai mérlege alapján. De az 1944-ben hozott változások az igazi reform torzképei, hitvány utánzatai voltak. A hatalomra került kommunisták hamis megoldásokat erőszakoltak ki, egyszerűen azal, hogy előírták a kötelező nyelvezetet. Merem állítani, hogy az utolsó 36 év szellemi életének központi kérdése a nyelvezet. Vizsgálata nélkül nem értjük meg, hogyan működik egy olyan hatalom, amely kezében tartja az egyedek közötti kommunikációt és kizárólagosságot élvez a dolgok megnevezésében. Úgy vélem, hogy a szóbanforgó esztendőknél a társadalom nagy többségét megfosztották nyelvéstől. A valóság rettenetes volt — de nem lehetett megnevezni. S még máig sem látott napvilágot olyan írás, amely nyugodtan, tárgyilagosan, kiegyensúlyozottan elemzné a lengyelországi sztalinizmust. 1956 októberét nemcsak a terror enyhülése tette lehetővé, hanem az is, hogy

a társadalom tudatára ébredt a nyelvezet fontosságának.

De 1956-tal kapcsolatban nem a kiváltó okokról akarok beszélni, nem is arról, hogy a mozgalom mire törekedett: ezek a kérdések ugyanis eléggé tisztázottak. Ami engem foglalkoztat, az közvetve 1980. augusztusával kapcsolatos, azaz hogy miért mentek veszendőbe 1956 eredményei? Erre a kérdésre nincsen egyértelmű válasz. Természetesen utalni lehet a mítosz-alkotás mély társadalmi szükségletére, adott esetben a Gomulka-mítoszra: hinni kellett abban az emberben, aki a börtönből jött, aki az erőszakos szövetkezetesítés ellenfeleként lépett fel, aki szabadlábba helyezte a volt fegyveres ellenállókat, s másokat — például Wyszynski bíborost —, aki a föllázadt poznani munkásoknak visszaadta a becsületét, s aki kijelentette, hogy csak az egyenlőség alapján köthető életképes szövetség a Szovjetunióval. Mindezekben a kérdésekben Gomulka a lengyelek többségének szószólója volt, s talán a népi Lengyelország egész történetében ez volt az egyetlen pillanat, amikor egy kommunista vezér egyszersmind a nemzet tényleges vezetője is volt. De tegyük hozzá: Gomulka szívósan dolgozott azon, hogy ezt a presztizst elveszítse és vele együtt hivatalát is... (*Nevetés a teremben.*)

Az 1956 októberi krízissel kapcsolatban különösen alá kell húznunk a társadalom belső gyengeségét. 1956-ban a hatalomra gyakorolt nyomás gócpontjai mind a párton belül helyezkedtek el. A mozgalom nem azért ment veszendőbe, mert támogatta Gomulkát, hanem mert azonosult vele, s ugyanakkor érdekeit is azonosította a pártapparátus egy részével. Így aztán, amikor a szóbanforgó személyeket eltávolították, azok mint az apparátus emberei tűntek el, nem pedig mint egy demokratikus alternatíva képviselői. A demokratikus mozgalom és az apparátus érdekeinek azonosítása újabb példája volt a társadalomra felülről rákényszerített nyelvezetnek. A viták nem a konkrét valóságról folytak, hanem az ideológia témái körül: megjavulhat-e a szocializmus? Nyitott vagy zárt marxizmusra van szükség? Stb. Ez a fajta gondolkodás akadályozta meg a lengyel októ-

ber balszárnyát abban, hogy valódi azonosságát pontosan megfogalmazza.¹

A következő pont, amely figyelmes elemzést igényel: miért nem végződött a lengyel október szovjet fegyveres beavatkozással? Erre a kérdésre sem egyszerű a válasz. Személy szerint azt gondolom, hogy igen nagy mértékben köszönhetjük ezt a párt- és államvezetésnek, valamint a hadsereg akkori magatartásának. A szovjet vezetőről gondolhatunk, amit akarunk, de annyi bizonyos, hogy realista politikát követnek, már pedig tény, hogy az adott helyzetben intervenciójuk a lengyel társadalom és hadsereg ellenállásával találta volna magát szemben. Így aztán az előtt a választás előtt álltak, hogy kompromisszumra lépnek-e, vagy pedig erőszakkal kényszerítik ránk saját modelljüket. Minden jel arra mutat, hogy a döntést heves vita előzte meg. Ha arra gondolunk, hogy a lengyel október két olyan alapvető változást hozott, mint az egyház önállóságának visszaállítása és a paraszti magángazdálkodás szabadsága, megérthetjük, hogy a kompromisszum a szovjet vezetők részéről nem ment fogcsikorgatás nélkül. Amikor ma azon tanakodunk, lehetséges-e a szovjet vezetőket befolyásolni, el lehet-e velük fogadtatni a független szakszervezetek létezését, akkor a választ 56 október tanulságában kell keresni. Úgy vélem, mindnyájunknak azon kell lennünk, az egész társadalomnak úgy kell viselkednie, hogy a szovjet vezetőknek érdekük és okuk legyen a lengyel különösségbe bele nyugodniuk. Másszóval követeléseink mérsékletének magatartásunk eltökéltségével kell párosulnia.

Gomulka uralmának 14 esztendeje a párt példátlan diadalával kezdődött, s a partvidéki munkásság ugyancsak példa nélkül álló lemészárlásával fejeződött be. Ez a korszak két nagy illúziókat vetett véget: az első az volt, hogy a demokratizálás útja a párton keresztül vezet, a második pedig, hogy a függetlenség is a párt útján

¹ A lengyel szóhasználatban a « balszárny » vagy baloldal nem a sztalinista, vagy még azoknál is messzebb menő irányzatokat jelöli, hanem a szellemi szabadságot és a politikai emancipációt követelő demokratikus erőket.

biztosítható. Gomulka azok szószólójaként jutott hatalomra, akik azt várták tőle, hogy politikája, legalábbis szovjet jóváhagyással, kivívja a nemzeti függetlenséget. Sok szó esik Gomulka lehetetlen természetéről, önfejlőségéről, arra való képtelenségéről, hogy az ellenfél érveit számításba vegye: mindez talán igaz, a lényeg azonban az, hogy Gomulka saját miliójének terméke és hű tükörképe volt. Programját egyik írónk találóan « minisztabilizációnak » nevezte, kormányzása pedig ahhoz vezetett, amit egy másik író később « kis apokalipszisnek » keresztelt el. Azt akarta elfogadtatni a társadalommal, hogy nincs nagyobb érték a stabilizációnál, és hogy minden törekvésünknek erre kell irányulnia. Persze emlékeznünk kell rá, hogy ebben az időben a lángokban álló Budapest arról tanúskodott, hogy a lehetséges változások igen-igen szűk keretek közé vannak szorítva, hogy a legfontosabb játékszabályokat a szovjet jelenlét határozza meg, s hogy azok ellen a nyugat sem emel óvást. Nagy Imre segélykiáltása és a nyugati kormányok hallgatása nagyon is világosan példázta, hogy a jaltai egyezmények továbbra is életben vannak, s hogy ha mi nem segítünk magunkon, senki sem segít.

Fel kell tennünk tehát a kérdést: milyen határig mehetünk el? Nem tudom a választ, de van egy munkahipotézisem, amely az 1956. évi magyar és az 1968. évi csehszlovák tapasztalatra épül. Úgy gondolom, hogy a háttért három tényező vonja meg: egyrészt a nemzetközi helyzet, vagyis Lengyelország részvétele a varsói paktumban, amelynek legkisebb módosítása is fegyveres beavatkozást vonna maga után. A másik: a lengyel politikai hatalom. A Szovjetunió egyes egyedül a kommunistákat fogadja el végrehajtó és tárgyaló partnernek. A társadalmi mozgalomnak mindent el kell követnie, hogy ezt a hatalmat korlátozza, ellenőrzés alatt tartsa, engedményekre kényszerítse, de azzal nem szabad próbálkoznia, hogy el is távolítsa. Tudom, hogy ez nagyon népszerűtlen, de kötelességem kimondani. Egy harmadik tényező: a városok központjában kialakuló helyzet. Ha az anarchia kerekedik felül, ez ürügy lehet a szovjet vezetőknek a beavatkozásra, márcsak stratégiai okokból is. Ezért a kö-

veteléseinket kifejező akciók sorából az utcai tüntetés mindenkor maradjon ki. Itt is vállalom a népszerűtlenséget, de tény, hogy utcai zavargások a helyzet általános destabilizációjához vezethetnek, olyan helyzethez, amelynek már senki sem ura. A tapasztalat azt mutatja, hogy még egy kis csoport utcai hőzöngése is kiszámíthatatlan következményekkel járhat.

Gomulka korszaka nem csupán a « mini-stabilizáció » kísérlete volt, a nacionalizmus éledését is maga után vonta. A pártapparátusban egy új nemzedék került felülre, amelynek már semmi köze nem volt a háború előtti és a háborút közvetlenül követő korszak kommunistáinak internacionalista és szovjet központú eszmevilágához. Amazok ideológiai okokból toborzódtak, s nem azért, hogy hatalmon legyenek. Az az apparátus, amely a 60-as években került kulcspozícióba, kezdettől fogva skizofréniára volt ítélve: egyfelől rettegett attól, hogy szovjet jóváhagyás nélkül gyakorolja a hatalmat, tudván, hogy egyedül nem képes fennmaradni, másfelől osztozott a lengyel társadalom nemzeti mitoszában, s arra áhítozott, hogy legitimitácóját erről az oldalról kapja. Mászóval kettős legitimitásra törekedett és két oldalról érezte veszélyeztetve magát. Ezzel a kissé zszurnalisztikus fogalmazással már el is jutottunk az 1968-as esztendőhöz.

1968-cal kapcsolatban zárójelbe teszem a számomra legfontosabbat, a diáklázadást,² s kizárólag a hatalom szociológiájára korlátozódok. Mi indította a hatalmi elitet arra, hogy egyszerre olyan szólamokhoz folyamodjék, amelyektől addig tartózkodott?³ Megintcsak az a törekvése, hogy gyökeret verjen a társadalomban. 1956-ban az elit Lengyelország demokrata hagyományaiba próbált beágyazódni, de sikertelenül. 1968-ban az elit a lengyel léleknek azokba a sarkaiba ereszti gyökereit, amelyek a leghomályosabbak és legzavarosabbak, az egyenlősködő, értelmiségellenes, idegengyűlölő érzelmek sötét mélységeibe, s kollektív gyűlölködéssel próbálja

² Az 1968. márciusi diákforradalomban való részvételért Michnik három évi börtönbüntetést szenvedett.

³ Utalás az antiszemita hullámra.

a nemzeti egységet helyreállítani. Az 1968 évi sajtó jellemző példáját szolgáltatja a nemzeti tudat kiforgatásának.

De 1968 a Csehszlovákiával kapcsolatos keserű tanulmányok éve is. Kétszeresen keserű. A lengyel hadsereg is részt vett egy szabad nemzet leigázásában. De Lengyelország számára különösen tanulságos, hogy mi váltotta ki a szovjet beavatkozást. Így például én sokkal szerényebb volnék, mint azok, akik mostanában nálunk azon keseregnek, hogy még mindig van cenzúra, hogy a hatalom nyomása alig engedett, hogy az apparátus tele van maradiakkal. Az 1968. évi cseh helyzetből kell okulnunk, melyben egy hatalmi elit annyira azonosulni akart a társadalommal demokratikus és nemzeti alapon, hogy teljesen függetlenítette magát a szovjet vezetéstől. Olyannyira, hogy érdektelenné vált ez utóbbi számára. Ezért talán szerencse, hogy Lengyelország élén most olyan elvtárs áll, mint S. Kania, nem pedig Dubček vagy más hasonló liberális. Pártapparátusunk ugyan nem önálló, nem a saját hangján beszél, de szükségünk van rá, mint a betegnek a gipszkötésre, amely talán szörnyen kényelmetlenül korlátozza a mozgásban, mégis lehetővé teszi számára, hogy baját átvészelve.

1970 nyilvánvalóan 1968 következménye volt. 1968-ban elszakadtak az utolsó szálak, amelyek segítségével a hatalom értesült a társadalomban uralkodó állapotokról. Ettől kezdve sötét pusztaság vette körül, amelyet csak hébe hóba világított meg egy-egy felgyújtott pártház. Ezzel szemben Lengyelország történelmi színterére bevonult a munkásosztály. Ezen persze nem azokat az állítólagos munkásokat kell érteni, akikkel 1968-ban a hatalom össze-vissza verette a varsói diákokat, hanem az igazi munkásokat. Ez utóbbiak, azzal, hogy sztrájkba léptek, sőt sztrájkbizottságokat alakítottak, egyszer s mindenkorra véget vetettek annak, hogy a hatalom a munkásságra hivatkozhasseék. 1970-ben ország-világ előtt nyilvánvaló volt, hogy nem a gazdasági igazgatással van baj, hanem a hatalommal, illetőleg a hatalom és a társadalom közötti kapcsolattal. Másrészt azonban a balti tengerpart eseményei egy mély társadalmi krízisre is ráirányították a fi-

gyelmet: ugyanis miközben lóttak a munkásokra, az értelmiség hallgatott. A nagy írók és művészek, sőt még az ellenzéki gondolkodók között sem emelte fel a szavát senki. Ez persze részben 1968 következménye volt: még egyszer áldozatai lettünk egy nyelvezetnek, attól tartotunk, hogy a lázadó diákok bekapcsolódása csak ártana a munkásoknak, hogy nevünkkel kompromittálnánk őket. De ez volt az utolsó eset, hogy ilyen demagógiának bedőltünk.

Mint már mondtam, 1970-ben az volt a legfontosabb, hogy a hatalom elvesztette legitimitását. Attól kezdve, hogy a munkások saját hangjukat hallatták, s éltek azzal a jogukkal, hogy nemet mondjanak, hogy kimondják a maguk *liberum veto*-ját, a hatalom visszakozni kényszerült. Szándékosan beszélek *liberum veto*-ról, hiszen a munkások akkori státusza bizonyos fokig emlékeztet a 17. századbeli nemesség státuszára: ugyan obstruálhatták a diéta tanácskozásait és vétót emelhetek a király politikája ellen, de nem rendelkeztek semmi olyan intézménnyel, amely a hatalom erőit tartósan és lényegesen befolyásolhatta volna.

1970 decemberétől Lengyelországban « új társadalmi szerződés » jött létre, mint ahogy ezt Liehm cseh szociológus megállapította. Vagyis mind a hatalom, mind a társadalom lemond valamiről. A hatalom arról mond le, hogy a közélet minden pontja felett ellenőrzést gyakoroljon, a társadalom arról, hogy minden percben erőpróbára hívja ki a hatalmat. Hallgatólagos egyezményről van szó egy szervezett hatalom és egy szervezetlen társadalom között: ha az egyezményt a felek egyike megszegi, csak súlyos megrázkódtatások árán lehet visszaállítani.

Az 1976-ban beállt helyzetben a munkásosztály tömegesen élt vétójogával. Ettől a pillanattól kezdve megindult a hatalom felbomlása: noha tartja magát, arra már képtelen, hogy a társadalmi helyzetet elképzelése szerint formálja. Toleráns, ezért hálásak vagyunk, s ezt mindig is Gierék iavára fogjuk írni, csakhogy türelme gyengeségből és nem szabad választásból született. 1976 egyszersmind a társadalom belülről való újraszerveződésének kezdete is. A társadalom lassan saját cselekvésé-

nek alanyává válik. Ez a történet ismert: megalakulnak az első független szervezetek, a repülő egyetem, a szabad szakszervezetek, az önálló kiadóvállalatok, folyóiratok, a parasztszövetség...⁴

Új tartalommal teltek meg a legalitás peremén működő intézmények is, mint például a katolikus értelmiség klubja, vagy a katolikus sajtó. Hasonló változáson megy át néhány hivatalos szervezet is: a Pen Klub, az Írószövetség, a szociológusok és a közgazdászok egyesülete. Azt mondhatni, hogy 1976 óta egy megváltozott Lengyelországban élünk. Kialakul az a történelmi helyzet, amelyben Lenin szavai szerint a hatalmon lévők fölismerik, hogy nem képesek többé a régi módon kormányozni, az alattvalók pedig eltökélik, hogy nem tűrik tovább az addigi kormányzati módszereket.

Mennyiben váltak be az ellenzék elemzései és jóslatai? Teljes mértékben. Bebizonyosodott, hogy a fennálló hatalom kormányzati és gazdaságirányítási módszerei súlyos válsághoz vezetnek, amelyben elkerülhetetlen a társadalmi robbanás.⁵ S ha a robbanás olyan formát öltött, hogy egy közírónk szerint megérdemli «a józan ész forradalma» nevet, ez bizonyosan nem a hatalomnak köszönhető. Akármit mond is az *Zycie Warszawy*, ezt a forradalmat a munkások vitték véghez, nem pedig «a párt egészséges erői».

Most pedig néhány szót a katolikus egyház kiemelkedő szerepéről. A lengyel pápa megválasztása és itthoni látogatása új magatartást hozott felszínre, amelynek jelentősége messze túlmegegy a felekezeti kereteken. Hadd mutassak azonban rá arra, ami az egyház szerepét oly bonyolulttá és nehézé teszi. A katolikus egyház nálunk mesterien kimunkálta, még hozzá nem pillanatnyi érvényesül, hanem hosszú távra, azt a modellt, amely lehetővé

⁴ A lengyel demokratikus ellenzék kialakulásáról és intézményeiről annakidején hosszabb ismertetést közölt a Magyar Füzetek 3. száma.

⁵ Lásd erre vonatkozóan J. Kuron 1979-ben írott cikkét a Magyar Füzetek 7. számában.

teszi egy független társadalmi tényező együttélését a hatalommal. Ez a modell két fontos dolgot egyesít: a realitásokkal való megalkuvást és a hatalomra gyakorolt állandó nyomást. Az utóbbi hetekben ugyan volt némi ingadozás e modell alkalmazásában, de ez nem lényeges; a fontos az, hogy ebből a modellből tanulhatjuk meg, hogyan kell viselkednünk egy tőlünk függetlenül kialakult helyzetben.

1980 augusztusával formát ölt az új társadalmi szerződés: papírra kerül az, ami addig csak hallgatólagos elv volt, szervezetté válik, ami addig csak nyomokban létezett. Óriási lehetőség birtokába jutottunk, amit azonban nem könnyű megvalósítani. Nemcsak arról a kompromisszumról van szó, amelyet a szuveréné vált társadalom a szuverénitásától megfosztott hatalommal kötött, hanem arról is, amelyet a társadalomnak saját magával kell megkötnie. Jelenleg mindenki a hatalomra irányítja a tüzet: béremelést követel, stb. Bármily fantasztikus egység és szolidaritás uralkodik is, ez a helyzet nem tartható sokáig. Nem lehet társadalmi szerződésről beszélni ott, ahol mindenki a maximálisat követeli. Isten ments, hogy azt a látszatot keltssem, mintha a népi követelések ellen volnék: amíg a hatóságok nem állnak elő egy realista és átfogó gazdasági reformprogrammal, minden mérséklő felhívás ízetlen demagógia. Mégis úgy van, hogy ha költségvetésünk korlátozott, választanunk kell, el kell határozunk, hogy minek adunk elsőbbséget. Az egészségügynek, a közoktatásnak, a lakásépítésnek? Ha elébe akarunk menni a parasztság követeléseinek, nyilvánvalóan emelni kell a húsárakat, ha viszont a városi lakosság követeléseinek adunk elsőbbséget, akkor csökkenteni kell őket. Nem könnyű jó döntést hozni. Ezért mondom, hogy függetlenül a hatalom és a társadalom közti megegyezéstől, a társadalmi szerződés megköveteli, hogy a társadalmi erők egymás közt is egyezkedjenek.

Milyen magatartás várható a hatalomtól? Ezt a kérdést napról-napra feltesszük magunknak, hiszen minden ettől függ. A hatalom eddigi magatartását a tehetetlenség jellemezte. Még a legjobb frakciója, az amelyik tudja,

hogy nem lehet a régi módon kormányozni, még az is képtelen új kormányzati módszerek kigondolására. Jellemző ebből a szempontból a szakszervezetek bejegyzése körüli kötélhúzás. Egyrészt megint nyelvezeti problémáról van szó, másrészt arról, hogy a hatalom megpróbálja a gdanski egyezményt valódi értelméből kiforgatni. Így például azt követeli, hogy az új, független szakszervezetek alapszabályába írják bele a párt vezető szerepét, de azt nem mondja meg világosan, hogy mit vár ettől a betoldástól. Tulajdonképpen mit akarnak mondani, amikor azt követelik tőlem, hogy fogadjam el a párt vezető szerepét az állami életben? Nekem ez a bűvös mondat nem jelent egyebet, mint azt, amiről fentebb beszéltem, vagyis hogy tekintetbe véve geopolitikai helyzetünket, országunkat a kommunista pártnak kell kormányoznia. De hogy lehet azt tudni, hogy például én a szocializmus mellett, vagy ellene vagyok? A pártsajtó antiszocialistának ír le engem, de ennek a kifejezésnek csak akkor volna értelme, ha megmondanák, mit is jelent a párt vezető szerepét tiszteletben tartani. A *Zycie Warszawy* egyik újságírója szerint a vezető szerep azt jelenti, hogy a párt ihleti a társadalom cselekvését: pompás, alig várom, hogy a párt végre megihlessen engem! (*Nagy nevetés és taps.*) Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy kétségbevonom a szóban forgó objektív adottságot. Ellenkezőleg, a leghatározottabban gondolom, hogy meg kell tanulnunk együttélni ezzel a hatalommal, de egyszerűen meg is kell tanítanunk arra, hogy velünk együttéljen, mégpedig másképp, mint az elmúlt 35 évben. (*Taps.*) Csak végre hagyja már abba az örökös sirámaid « az antiszocialista erőkről », amin mindig azok értendők, akik a hatalomnak valamilyen okból nem tetszenek! Hogy mily kevés értelme van e szólásoknak, ez abból is látszik, hogy a hercegprímást a hivatalos sajtó most lépten-nyomon nagy hazafinak, csodálatos személyiségnek, stb. titulálja. Mintha bizony a hercegprímás valaha is hitet tett volna valamiféle szocializmus mellett!

Összefoglalóan: mondanivalóm az, hogy magatartásunkat a valós helyzetnek megfelelően kell kialakítanunk, igazi kompromisszumokra kell törekednünk, amely össze-

kapcsolja a polgárjogi engedetlenséget a mérséklettel, a követelések megfontoltságát a hajthatatlansággal.

Egy utolsó kérdés, amelyre válaszolni szeretnék: mire építhetünk egy olyan földrajzi helyzetben, amelyben az égvilágon senkire sem számíthatunk? A mi perspektívánk nyilvánvalóan nem a csehszlovák 1968, ahol a párt-apparátus volt a változások motorja, sem a magyar 1956, ahol összeomlottak a fennálló politikai struktúrák. Lesz-e elég bátorságunk, egyszersmind türelmünk és mérsékletünk? Képesek leszünk-e tartósan ellenállni a hatalomnak, amely valószínűleg a jövőben is olyan lesz, mint amilyen eddig volt? Ha megfelelő példát keresek az előttünk álló feladatokra, akkor Spanyolországot említeném: íme egy társadalom, amely hála a hatalom és az ellenzék érzékenyebb elemeinek, valamint a közöttük kialakult összjátéknak, kiutat talált egy gyalázatos diktatúrából a demokrácia felé. Elismerem, hogy vannak különbségek, például földrajziak (*nevetés*), a példa mégis megfontolást érdemel.

Amit elértünk, olyan rendkívüli, hogy okvetlenül meg kell őrizni, akár lényeges kompromisszumok árán is. De vigyázat: kompromisszumról beszélek és nem kapitulációról. Gdansk kompromisszum volt, de intézményesítette a kormányzottak és a kormányzók közötti párbeszédet. Brzowski⁶ írta valahol: « tanuljuk meg kimondani, amit tenni merészeltünk ». Befejezésül hadd húzzam alá még egyszer, hogy az igazság nyelvét kell beszélnünk. A nyelvezet az a terület, ahol nem szabad engedményt tenni, ahol a kompromisszum hitelünket kockáztatja. Ne féljünk kimondani, hogy a kompromisszum csak kompromisszum és nem Történelem, hogy a kapituláció kapituláció és nem egyezmény, hogy a külföldi beavatkozástól való félelem nem nevezhető a szomszédország iránti testvéri szeretetnek. Végezetül kedvenc írómat, Orwell-t idézem: « Ne áltassátok magatokat azzal, hogy aki éveken át a szovjet propaganda, vagy bármilyen más propaganda alázatos szolgálja volt, később visszanyerheti szel-

⁶ Századeleji lengyel író és filozófus.

lemi tisztességét. Aki prostituálta magát, prostituált marad. »

Hatalmas ovációval fogadott előadása után Michnik a hallgatóság számos kérdésére válaszolt. Ezek közül idézzük a fontosabbakat:

— *Miért válik a K.O.R.⁷ egyre kritikusabbá az egyházat illetően, miért bírálja Wyszynski bíborost?*

— Először is nincs tudomásom ezekről a kritikákról. Ha ez a kérdés a *Trybuna Ludu*⁸ cikkeire épül, akkor megmondom világosan: a *Trybuna Ludu* hazudik. Tudom, hogy ezt nehéz elhinni, de én is csak dörzsöltem a szememet, amikor ugyanebben a cikkben azt olvastam, hogy a K.O.R.-t 1975-ben alapították Genfben... Mármost a kérdésre visszatérve: a K.O.R. semmiféle nyilatkozatot nem tett az egyházat illetően. S még ha mozgalmunk katolikus résztvevőinek lettek volna is ellenérzéseik, a K.O.R. laikus szárnya visszatartotta volna őket. Változatlanul támogatjuk a hercegprímás körül kialakult irányzatot. Véleményem szerint a hercegprímás jól teszi, hogy együttműködik a kormánnyal. Az kétségtelen, hogy mindig nagyon óvatos volt és nagy felelősséggel számolt a kívülről fenyegető veszedelemmel. Ebből a szempontból teljesen azonosítom magam vele. Más kérdés, hogy mit kell gondolni augusztusi szentbeszédéről, amelyet egyébként a televízió meg is csonkított. A K.O.R. egyetlen tagja sem foglalt állást ezügyben; aki az ellenkezőjét mondja, egyszerűen hazudik. De nem akarok kisziklani a válaszadás elől. Bevallom tehát, hogy nem nagyon kedveltem azt a bizonyos szentbeszédet.⁹ Azt hiszem,

⁷ Az 1976. évi munkásvédelmi bizottságból alakított ellenzéki összekötő szerv. Teljes neve: Társadalmi Önvédelmi Bizottság.

⁸ A lengyel központi pártlap neve.

⁹ Wyszynski bíboros említett szentbeszédét úgy is lehetett értelmezni, hogy a munka felvételére szólítja fel a sztrájkolókat.

hogy tévedés volt, hogy a hercegprímást rászedték, s hogy felhívását a közönség nagy része értetlenül fogadta. De nevetséges volna a püspöki kar és a hercegprímás elvi álláspontját erre az egy szerencsétlen beszédre korlátozni.

— *Miért nevezte a kommunisták által véghezvitt reformokat karikaturának?*

— Ha a termelőeszközök társadalmasításának címén állami tulajdonba veszik a nyomdákat, s ezzel véget vetnek a sajtószabadságnak, ha földreform címén a földet erőszakosan kollektivizálják, akkor azt hiszem jogos karikaturáról beszélni. Ha a közoktatás demokratizálása jegyében olyan oktatási szellemet honosítanak meg, amelynek semmi köze a nemzeti kultúrához, akkor az nem népoktatás, hanem annak torzképe.

— *Hogy vélekedik Ön Moczulski¹⁰ « Forradalom forradalom nélkül » címen megjelent kiadványáról?*

— Nem vagyok hajlandó válaszolni erre a kérdésre, amíg Moczulskit börtönben tartják. (Taps.)

— *Lech Walesa azt mondta, hogy a Szolidaritás szakszervezet apolitikus mozgalom. Nem gondolja, hogy ez illúzió? Hogy a mai Lengyelországban mindennek politikai jelentősége van?*

— Teljesen egyetértek a kérdezővel, de az is igaz, hogy a « politikai » szónak sokféle értelme van. Én is azt gondolom, hogy tisztán apolitikus magatartás lehetetlen, s hogy mondjuk egy olyan dolog, mint a nemzeti jövedelem elosztása, politikai kérdés. Mindamellet Walesának igaza van, amikor azt mondja, hogy a Szolidaritás szakszervezet nem politikai abban az értelemben, hogy nem törekszik az államhatalom megszerzésére.

— *Beszédében olyan gipszkötéshez hasonlította a hatalmat, amely kényelmetlen ugyan, de nélkülözhetetlen. Meg tudná ezt bővebben magyarázni?*

— Mi az, amivel nem ért egyet? Azzal, hogy kényelmetlen, vagy azzal, hogy nélkülözhetetlen? Én szerintem

¹⁰ Leszek Moczulski a K.O.R.-ral párhuzamos, sőt rivális nemzeti ellenzéki mozgalom egyik vezetője.

azért kényelmetlen, mert szívem szerint inkább hajlanék a demokraikus választásokra; a párt vezető szerepe nem ihletett meg. Nélkülözhetetlennek meg azért mondom, mert úgy vélem, hogy a mai nemzetközi helyzetben a Szovjetunió nem tűrné el a kommunisták eltávolítását a hatalomból. Ha fűrészelni kezdjük azt az ágat, amelyen a párt fészkel, azt az ágat vágjuk le, amelyen mi magunk is ülünk. Akár tetszik, akár nem, ez a mai helyzet dialektikája.

— *Ön valahol azt írta, hogy hisz a demokratikus szocializmus jövőjében. Tudna erről bővebbet mondani?*

— Ezzel itt most egy új területre lépünk. Szívesebben beszélnék a kérdésről egy más alkalommal. Gátlásaim abból fakadnak, hogy amikor a párt újságírói szocializmus-ellenesnek neveznek, ízlésem tiltja, hogy elkezdjek szabadkozni: de kérem, én a demokratikus szocializmus híve vagyok! Mindamellettt igaz, hogy a hozzám legközelebb álló értékrendszer az a hagyomány, amelyet a Lengyel Szocialista Párt képviselt, nevezetesen Abramowski, Prochnik és Ossowki írásaiban. De ha én szocialista vagyok és a *Trybuna Ludu* újságírói is szocialistának mondják magukat, akkor tudják mit? Átengedem nekik az elsőbbséget. *(Nevetés és taps.)*